

Винокуров О. В.,
аспірант кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, адвокат

ЗАХИСТ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

PROTECTING THE RIGHTS OF SUSPECT IN THE ELECTION OF A PREVENTIVE MEASURE AS DETENTION

Стаття присвячена актуальним питанням захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в кримінальному провадженні України. Зазначено, що, незважаючи на винятковість і суворість тримання під вартою, рівень застосування цього виду запобіжного заходу в кримінальному провадженні залишається на досить високому рівні, що й зумовлює пильну увагу науковців до проблеми захисту прав підозрюваного під час його обрання.

Ключові слова: сторона захисту, захисник, запобіжні заходи, тримання під вартою, кримінальне провадження, досудове розслідування, права підозрюваного.

Статья посвящена актуальным вопросам защиты прав, свобод и законных интересов подозреваемого при применении меры пресечения в виде содержания под стражей в уголовном производстве Украины. Отмечено, что, несмотря на исключительность и строгость содержания под стражей, уровень применения данного вида меры пресечения в уголовном производстве остается на достаточно высоком уровне, что и обуславливает пристальное внимание ученых к проблеме защиты прав подозреваемого при его избрании.

Ключевые слова: сторона защиты, защитник, меры пресечения, содержание под стражей, уголовное производство, досудебное расследование, права подозреваемого.

Article is devoted to the relevance of the protecting of the rights, freedoms and legitimate interests of the suspect in the application of preventive measures in the form of detention in criminal proceedings of Ukraine. It is noted that, despite the exclusiveness and severity of detention, the use of this type of preventive measure in criminal proceedings is quite high, which causes the attention of scientist's regarding to the protecting of suspect rights in the election.

Key words: defense, defender, precautions, detention, criminal proceedings, pre-judicial investigation, rights of suspect.

Відповідно до Конституції України (ст. 3) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ці положення знаходять своє подальше розкриття в ст. 29 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду та лише на підставах і в порядку, установлених законом [1, ст. 29].

Конкретизуючи втілені в Конституції України ідеї про пріоритет особистості, її прав і свобод, у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України законодавець одним із завдань кримінального провадження закріпив захист особи від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження й необґрунтованого процесуального примусу, обмеження її прав і свобод (ст. 2 КПК України).

Найсерйозніші обмеження прав особи на свободу та особисту недоторканність у кримінальному процесі виникають якраз під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Відповідно, і захист від незаконного та необґрунтованого застосування взяття під варту повинен здійснювати-

ся на досить високих теоретичному і практичному рівнях.

Питання захисту прав особи в кримінальному провадженні досліджувалися у працях Я.С. Авраха, В.Д. Адаменка, С.А. Альперта, С.П. Бекешка, А.М. Бірюкової, Т.В. Варфоломеевої, Ю.І. Великосельського, С.М. Даровських, П.С. Елькінд, Я.П. Зейкана, С.О. Ковальчука, Л.Д. Кокорева, А.Ф. Коні, Т.В. Корчевої, З.В. Макарової, П.М. Маланчука, М.А. Маркуш, В.В. Молдована, Я.О. Мотовіловкера, Т.В. Омельченка, О.В. Попелюшка, В.М. Савицького, Ю.І. Стецовського, М.С. Строговича, Г.І. Чангулі, І.Я. Фойницького, Ю.В. Хоматова, О.Г. Яновської та ін. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню діяльності сторони захисту, низка питань, пов'язаних із захистом прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, залишається недослідженою.

Метою статті є дослідження та визначення змісту діяльності захисника, особливостей захисту прав і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, за результатами надання пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України з цих питань.

Тримання під вартою є найсуворішим запобіжним заходом, який максимально обмежує права і

свободи людини та громадянина, зокрема право на свободу й особисту недоторканність. Він повинен обиратися лише тоді, коли інші запобіжні заходи не можуть забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого.

М.В. Духовський зазначив: «... арешт повинен бути лише крайнім, виключним заходом, коли через серйозність злочину без нього не можна обійтися» [2, с. 268]. П.І. Люблінський теж зауважував, що на взяття під варту закон повинен дивитися як на виключний захід, зумовлений справжньою необхідністю [3, с. 463]. П.М. Давидов і П.П. Якимов аргументували: «Санкція на арешт повинна даватися ... коли іншим заходом неможливо замінити арешт» [4, с. 16].

Схожої думки дотримується й Комітет Міністрів Ради Європи (п. п. «b» і «g» ч. 1 Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи «Взяття під варту» від 09 квітня 1965 р. № (65) 11 [5] і п. п. 1 і 9 ч. 2 Рекомендації R (80) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи «Про взяття під варту до суду» від 27 червня 1980 р.) [6].

У свою чергу, Європейський суд з прав людини (надалі – ЄСПЛ) указує, що взяття під варту – це «такий серйозний захід, який виправданий лише тоді, коли інші, менш серйозні заходи, були розглянуті й визнані недостатніми для забезпечення інтересів людини і суспільства» (рішення ЄСПЛ «Вітольд Литва проти Польщі» від 04 квітня 2000 р.) [7].

Як свідчать статистичні дані Державної судової адміністрації України, упродовж I півріччя 2015 р. слідчими суддями місцевих судів розглянуто 8,2 тис. клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання, що на 26,7% менше порівняно з I півріччям 2014 р. (задоволено 7,8 тис., або 94,9%), 106 клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки, що на 62,7% менше порівняно з I півріччям 2014 р. (задоволено 93, або 87,7%), 269 клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді застави, що на 53,3% менше порівняно з I півріччям 2014 р. (задоволено 200, або 74,3%), 5 тис. клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, що на 1,4% менше порівняно з I півріччям 2014 р. (задоволено 4,5 тис., або 91%), 15,7 тис. клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що на 50,5% більше порівняно з I півріччям 2014 р. (задоволено 9,9 тис., або 63,1%) [8].

Наведені статистичні дані свідчать про те, що рівень застосування слідчими суддям запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, незважаючи на його винятковість, є найвищим серед загальної кількості розглянутих клопотань про застосування запобіжних заходів.

Тому однією з ключових проблем удосконалення механізму захисту прав особи в кримінальному провадженні України є питання підвищення ефективності діяльності захисника під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

На нашу думку, ефективність діяльності захисника під час застосування запобіжного заходу у вигляді

тримання під вартою великою мірою залежить від професійної підготовки та психологічної стриманості адвоката. Тому, як слушно зазначає О.Г. Яновська, з метою забезпечення дійсно ефективної професійної діяльності адвоката, у тому числі в кримінальному провадженні, необхідно дотримуватись високих професійних та етичних стандартів при наданні особі доступу до адвокатської професії [11, с. 111].

Варто погодитись із Ю.В. Бубир, яка вважає, що визначити обсяг і зміст дій адвоката з приводу надання правової допомоги в кожному кримінальному провадженні заздалегідь неможливо. Її характер залежить від особливостей розслідування, виду та категорії кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа [12, с. 42].

Водночас на підставі правового аналізу норм КПК України і власної адвокатської практики, вважаємо доцільним виділити 4 (чотири) ключові аспекти захисної діяльності адвоката під час застосування до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а саме: 1) конфіденційне побачення й установа психологічного контакту з підозрюваним; 2) збирання доказів, які спростовують підозру та можуть сприяти відмові в задоволенні клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; 3) безпосередня участь у розгляді слідчим суддею клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; 4) оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

1. *Конфіденційне побачення й установа психологічного контакту з підозрюваним.* Захисник уживає заходів для проведення конфіденційного побачення з підзахисним на підставі п. 5 ст. 46 КПК України. Варто відзначити, що на сьогодні чинним законодавством не регламентовано порядок здійснення конфіденційного побачення захисника з підозрюваним. Лише вказано, що такі зустрічі можуть відбуватись під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування [9, с. 31].

Конфіденційне побачення захисника з підзахисним має величезне значення для здійснення захисту. Під час нього адвокат з'ясовує сутність справи, обставини затримання, ставлення підзахисного до підозри з метою вибору в подальшому засобів і способів захисту.

Відповідно до ч. 2 ст. 20 КПК України, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права [9, с. 12]. Водночас на практиці слідчий, прокурор дуже часто не користуються довірою в підозрюваній особі, у зв'язку з чим одним із фундаментальних завдань адвоката при конфіденційному побаченні є роз'яснення підзахисному його прав і обов'язків, порядку їх реалізації.

2. *Збирання доказів, які спростовують підозру та можуть сприяти відмові в задоволенні клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.* Після встановлення психологічного контакту між захисником і підозрюваним доцільно

повідомити останньому обставини, що беруться до уваги слідчим суддею при обранні запобіжного заходу, згідно зі ст. 178 КПК України, а саме: 1) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі в разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується; 3) вік і стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого; 4) міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність у нього родини й утриманців; 5) наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання; 6) репутацію підозрюваного, обвинуваченого; 7) майновий стан підозрюваного, обвинуваченого; 8) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого; 9) дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше; 10) наявність обґрунтованої підозри в учиненні іншого кримінального правопорушення; 11) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок учинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини [9, с. 95].

Усвідомлюючи такі обставини, підозрюваний може надати адвокату корисну для захисника інформацію щодо наявності позитивних характеристик підозрюваного за місцем проживання, роботи чи навчання, повідомити про тяжкі сімейні обставини, наявність захворювань, стійких соціальних зв'язків, перебування на утриманні малолітніх і/або неповнолітніх дітей, постійного місця роботи, коштів на банківському рахунку тощо, що може бути використано захисником у процесі підготовки заперечень проти обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Захиснику потрібно узгодити з підозрюваним питання щодо необхідності виклику свідків для допиту під час розгляду клопотання про застосування тримання під вартою, а також визначитись із обсягом матеріалів, які доцільно дослідити в суді, відповідно до положень ч. 4 ст. 193 КПК України.

Стороні захисту необхідно вжити найактивніших заходів і дій із пошуку й витребування необхідних доказів, які можуть підтвердити наявність обставин, що враховуються слідчим суддею під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та свідчать про наявність можливості обрання менш суворого запобіжного заходу, оскільки в кримінальному провадженні Україні терміни, надані стороні захисту для здійснення цих дій, є надто скороченими.

Отже, для здійснення ефективного захисту підозрюваного під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою адвокату необхідно виявити значну активність, щоб у найкоротший час (із моменту від першої зустрічі

захисника з підозрюваним до розгляду слідчим суддею клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою) зібрати відомості про обставини й факти, наявність яких може сприяти ухваленню рішення про відмову в задоволенні клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

3. *Безпосередня участь у розгляді слідчим суддею клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.* Згідно з ч. ч. 1, 2 ст. 184 КПК України, клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу подається до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. Копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання [9, с. 101].

На нашу думку, тригодинний термін, передбачений у ч. 2 ст. 184 КПК України, значно обмежує можливості сторони захисту щодо отримання доказів і надання заперечень проти необхідності обрання підозрюваному запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Крім того, КПК України не передбачено обов'язку слідчого, прокурора надати копію клопотання та матеріалів, яким воно обґрунтовується, захиснику, що на практиці також обмежує можливості захисту.

Уважаємо, що ч. 2 ст. 184 КПК України необхідно викласти в новій редакції, а саме: «Копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому та їх захиснику не пізніше ніж за двадцять чотири години до початку розгляду клопотання в суді».

Критерії для обрання запобіжного заходу передбачено ст. 194 КПК України, згідно з якою під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний установити, чи доводять докази, надані сторонами кримінального провадження, обставини, які свідчать про таке: 1) наявність обґрунтованої підозри в учиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) наявність достатніх підстав уважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні [8].

Отже, ключовим завданням захисника на цій стадії є переконання слідчого судді в необхідності постановлення ухвали про відмову в задоволенні клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яка приймається за умови, що під час розгляду клопотання прокурор не доведе наявність обставин, передбачених п. п. 1, 2, 3 ч. 1 ст. 194 КПК України.

4. *Оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.* У разі необґрунтованого обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою сторона захисту вправі подати апеляційну скаргу на ухвалу

слідчого судді безпосередньо до суду апеляційної інстанції протягом 5 (п'яти) днів із дня її оголошення (ч. 1 ст. 395 КПК України).

У практичній діяльності адвоката найчастіше саме ці аспекти становлять зміст правової допомоги підозрюваному на стадії застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Отже, ефективний захист прав і свобод підозрюваного від необґрунтованого процесуального примусу під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою залежить не тільки

від правильних процесуальних дій адвоката, а й від його активної позиції, професійної компетентності та психологічної стриманості.

Уважаємо, що запропоновані зміни й доповнення до положень чинного КПК України сприятимуть більш ефективному дотриманню прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в практичній діяльності. Порухені в статті питання не є остаточними, потребують окремого дослідження та наукового вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 29.
2. Духовский М.В. Русский уголовный процесс / М.В. Духовский. – М. : Изд-во М.В. Клюкина, 1905. – 472 с.
3. Люблинский П.И. Свобода личности в уголовном процессе. Меры, обеспечивающие неуклонение обвиняемого от правосудия / П.И. Люблинский. – СПб., 1906. – 701 с.
4. Давыдов П.М. Применение мер процессуального принуждения по основам уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик : [учебное и практическое пособие] / П.М. Давыдов, П.П. Якимов ; под ред. И.И. Семерилова. – Свердловск, 1961. – 118 с.
5. Взяття під варту : Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи від 09 квітня 1965 р. № (65) 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : sergei-nasonov.narod.ru/Straga.doc.
6. Про взяття під варту до суду : Рекомендація R (80) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи від 27 червня 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?.
7. Рішення ЄСПЛ «Вітольд Литва проти Польщі» від 04 квітня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0811.html.
8. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Київ за I півріччя 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 09 лютого 2015 р. (офіц. текст). – К. : Паливода А.В., 2015. – 328 с.
10. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 № 511-550/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.
11. Яновська О.Г. Правова та соціальна природа адвокатської професії / О.Г. Яновська // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 108–113.
12. Бубир Ю.В. Система гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів / Ю.В. Бубир. // Форум права : електрон. наук. фах. вид. Харк. нац. ун-т внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 40–46.